

Eduard Fontserè, a més, mestre de minyons

Joaquim CABEZA i VALLS

Hem dividit l'escrit que segueix en dues parts. La primera és una relació de notes biogràfiques per recordar alguns moments o fets de la vida d'Eduard Fontserè, a mode de simples referències, com una mena de llampecs biogràfics, més que res per situar determinades circumstàncies, dins el procés de projecció social, humana i científica que va ornar generosament la llarga vida del doctor Fontserè, i tot seguit relatar algunes anècdotes personals i familiars, sentides explicar als nostres estimats amics Josep Iglésies i Maria Fontserè.

No es tracta, doncs, de cap biografia, ni tan sols d'un esbós biogràfic. Per això remetem el lector a l'apèndix bibliogràfic que adjuntem, bo i fent una especial recomanació pel llibre de Josep Iglésies «Eduard Fontserè, relació de fets», que és una biografia pràcticament exhaustiva. A més, hi ha una gran quantitat d'articles, notes, recensions, etc, escampats per gran nombre de revistes, diaris, butlletins, que poden fornir tota mena de detalls relacionats amb la il·lustre personalitat del doctor Fontserè.

La segona part d'aquest escrit el dediquem a fer una succinta anàlisi sobre un aspecte molt específic de la labor d'ensenyant del doctor Fontserè: la divulgació de les «seves» ciències als infants i als estudiants

Primera Part

Eduard Fontserè i Riba va néixer a Barcelona, al carrer Nou de la Rambla, el dia 1 de març de 1870. Els seus pares foren Eduard Fontserè i Mestre i Maria del Carme Riba i Arquer. Aquest matrimoni va tenir nou fills, dels quals cinc no van arribar a complir l'any d'edat. Els altres quatre foren tres noies i un noi. El noi fou el nostre Eduard Fontserè i Riba.

A set anys d'edat ingressa a l'Institut per cursar el batxillerat. A catorze anys assoleix el grau de batxiller. Simultàniament aprova diverses assignatures de comerç i amb un parell d'anys més, obté el títol de perit mercantil, del qual no se n'hauria de servir mai. A quinze anys el trobem matriculat a la Universitat de Barcelona, per fer el curs preparatori que igual servia per a Arquitectura que per a Ciències Físiques i Matemàtiques, acabat el qual es decideix per les Ciències. L'octubre de 1891, a vint-i-un anys d'edat, obté la llicenciatura. Es matricula a la Universitat de Madrid, on exposa la seva tesi doctoral el maig del 1893, i torna a Barcelona. El novembre del 1894 li arriba el títol de doctor en Ciències Físiques i Matemàtiques, havent complert els vint-i-quatre anys.

L'any 1893 obté en concurs la càtedra d'Astronomia que havia convocat la «Sociedad para el progreso de las Ciencias». L'exerceix fins el 1909.

L'any 1894 l'Ajuntament de Barcelona encarrega a l'Acadèmia de Ciències i Arts la missió de fixar l'hora oficial de Barcelona. El doctor Fontserè és nomenat director d'aquest Servei Horari, on es manté fins el 1961, any de la jubilació d'aquest càrrec.

Aquell mateix any 1894, ell i l'arquitecte Josep Domènech i Estepà elaboren un projecte de construcció d'un observatori al cim del Tibidabo, que va topar amb l'oposició dels pares salesians, que tenien el projecte de construir-hi un temple. Amb una important deixa de Camil Fabra i Fontanills, i uns lleus retocs en el projecte, l'abril del 1907 s'inaugurava l'Observatori Fabra, construït al cim d'un petit turó d'un contrafort que es desprèn del Tibidabo en direcció sud-est, de 413 m. d'altura. El desembre del 1899, amb oposicions, guanya la càtedra de Geodèsia de la Universitat de Barcelona. Exactament al cap de nou mesos, n'és desposseït, de resultes d'una reforma del pla d'estudis de la facultat.

El 17 d'octubre de 1900, es casa, a l'església de la Mercè, de Barcelona, amb Margalida Marroig i Llompart, mallorquina. Tenen quatre noies i un noi. Una de les noies va morir petita.

L'any 1903 va començar a fer traduccions per a l'editorial Gustau Gili. A partir de 1905 ja va quedar definitivament vinculat a l'empresa, per tota la vida. Quan tenia 99 anys, encara anava cada matí a treballar al seu despatx de l'editorial. Els darrers anys l'anaven a buscar en un cotxe de l'empresa i el tornaven a casa el migdia. Deia que els diners que li pagaven volia guanyar-se'ls ell.

El maig del 1909 la Reial Acadèmia de Ciències i Arts l'elegeix membre numerari de la Comissió Permanent d'Astronomia i Geodèsia.

El gener del 1910 l'Ajuntament el nomena membre de la Junta de Ciències Naturals.

Intervé en l'organització de la Societat Astronòmica de Barcelona. Organitza una xarxa d'observacions pluviomètriques a tot Catalunya. Obté el donatiu de l'important material i aparells que Rafael Patxot i Jubert tenia al seu observatori particular de Sant Feliu de Guíxols.

A finals del mateix 1910, fa les lliçons de mecànica d'un curs preparatori per a uns obrers que havien estat pensionats a l'estranger.

El 1912 es fa càrrec de la direcció de la Secció Meteorològica i Sísmica de l'Observatori Fabra.

El 1917 es fa soci del Centre Excursionista de Catalunya. S'hi mantindrà fins el seu decés.

El setembre de 1919 assisteix a la Conferència de Directors de Serveis Meteorològics, que té lloc a París.

El gener del 1921 és elegit membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

El 31 de març del 1921 és una data històrica. A proposta de l'Institut d'Estudis Catalans, la Mancomunitat de Catalunya crea el Servei Meteorològic de Catalunya, i el doctor Fontserè n'esdevé director. Rafael Patxot ofereix el patrocini de la Fundació Concepció Rabell per

a crear un centre dedicat a l'estudi dels núvols, que aviat va adquirir una extraordinària importància a nivell mundial.

L'any següent s'inaugura la previsió diària del temps, transmesa per telèfon, la qual previsió comença a ser radiada a principis del 1927.

Assisteix a diverses conferències, reunions, assemblees, congressos, etc. internacionals, o hi tramet comunicacions, a Utrecht, Madrid, Londres, Zuric, Viena, Leipzig, Praga, etc.

El 1928 comença les gestions per a instal·lar un observatori al cim del Montseny.

Eduard Fontserè i Rafael Patxot organitzen la reunió de la Comissió Internacional per a l'Estudi dels Núvols, que té lloc a Barcelona el juny del 1929.

El setembre següent, assisteix a la Conferència de Directors de Serveis Meteorològics, que té lloc a Copenhagen. Fontserè hi té unes intervencions molt destacades.

Viatja a Estocolm, l'agost del 1930, per assistir a l'Assemblea de la Unió de Geodèsia i Geofísica.

Torna a anar, o tramet comunicacions, a Madrid, Ciutat de Mallorca, Innsbruck, Frankfurt, Munic, etc.

El novembre del 1935, Fontserè i Puig i Cadafalch convoquen un grup d'intel·lectuals i es constitueix la Societat Catalana de Geografia, com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

El mateix dia que van entrar les tropes d'ocupació a Barcelona, el 26 de gener del 1939, un funcionari del Servicio Meteorológico Nacional, que a la vegada era tinent de l'exèrcit, es va presentar amb un grup de soldats, a les instal·lacions del Servei Meteorològic de Catalunya, a l'edifici del rellotge, de l'Escola Industrial, al carrer d'Urgell, i a cops de culata dels seus fusells van destruir totes les instal·lacions, mobles i aparells del Servei. Van fer marxar tot el personal que hi havia, sense deixar-los emportar ni les seves coses personals, es van incautar de la biblioteca i de l'arxiu, i uns dies més tard, ho van carregar en camions i s'ho van endur a Madrid. Van dir que complien ordres superiors. També van anar a l'Observatori Fabra i es van apoderar de la valuosa col·lecció de clixés de núvols de la Fundació Rabell. El doctor Fontserè va acudir al Servei per intentar salvar el que es pogués. Però fou grollerament insultat, amenaçat i apartat a un costat amb violència. No caldria dir que el doctor Fontserè va rebre el disgust més immens de la seva vida!

La Universitat el jubila l'agost del 1940.

L'agost del 1945 es compleixen els cinquanta anys de la creació del Servei Horari. Amb aquest motiu, l'Ajuntament felicita el doctor Fontserè per la seva dedicació ininterrompuda a aquest Servei Horari. També l'Acadèmia de Ciències i Arts fa una sessió solemne per commemorar l'esdeveniment.

El 22 de novembre del 1947, la Societat Catalana de Geografia reprèn les seves activitats, després del col·lapse de la guerra i dels primers anys de postguerra. L'acte té lloc, en plena

clandestinitat, al domicili particular de Josep Iglésies. La sessió acadèmica és a càrrec del doctor Fontserè, que hi pronuncia una conferència sota el títol de «Els vents de tramuntana i de mestral a Catalunya».

El curs acadèmic de la Societat Catalana de Geografia 1953-1954 comença amb la conferència que el doctor Fontserè dóna sota el títol de «La sismicitat de Catalunya».

Durant els quinze anys que van del 1945 al 1960, continua escrivint i publicant treballs i estudis de gran interès científic. També és temps de distincions i homenatges. És nomenat President Honorari de l'Institut d'Estudis Catalans, i Doctor Honoris Causa de la Universitat de Tolosa de Llenguadoc.

El dia 21 de març del 1950, a casa del doctor Bonet Garí, es va dedicar un homenatge al doctor Fontserè, en l'escaiença del seu vuitantè aniversari. Fou un acte molt lluït. Van parlar il·lustres personalitats de les ciències, que glossaren les diferents facetes de la personalitat del doctor Fontserè.

L'any 1960 és el de l'homenatge amb motiu de complir els noranta anys d'edat.

L'editorial Gustau Gili el va obsequiar amb la publicació de la «Miscel·lània Fontserè», en el qual hi van col·laborar, entre altres, diversos membres de la Societat Catalana de Geografia. També li va dedicar un àpat de germanor, on s'hi va reunir tot el personal de la casa per a festejar-lo.

1 de març del 1970. El doctor Fontserè compleix cent anys. Amb aquest motiu, grups d'alumnes de les escoles de primer ensenyament, li trametien dibuixos i escrits inspirats en els seus llibres dedicats a la docència infantil. Va rebre uns altres fulls amb les signatures d'antics alumnes de l'Escola del Mar, junt amb altres noms i signatures d'alumnes continuadors d'aquella escola, alguns d'ells, en aquells moments, de 10 a 13 anys d'edat, que li van recordar els temps que ell havia anat a aquella memorable escola de la platja de la Barceloneta a explicar als petits oients, fenòmens atmosfèrics, i a fer-los petits experiments i demostracions, amb algun o altre senzill instrument. Com aquell que li plaïa tant de fer, i que tant divertia als infants, consistent a fer-los treure aigua del mar amb una galleda, i fer-los ficar un termòmetre dins la galleda, per a observar la diferència de temperatura de l'aigua, a dins del mar o a fora.

Un altre fet, també d'aquells mateixos dies, fou el que va protagonitzar el grup d'alumnes de les Escoles Garbí. Es van asseure a terra, al despatx de casa seva, talment com si es tractés d'escoltar una lliçó a l'aire lliure, en plena natura. El marc de l'aire lliure no era real, és clar, però la lliçó sí que ho va ser. Els va dir que aviat tindrien a les seves mans els destins de Barcelona i de Catalunya, tot recalcant-los que un vell de cent anys els recomanava que no malmetessin el tresor d'aquest pervindre. Els féu comentaris de les moltes lliçons que ell havia rebut, de tot i de tothom, en el transcurs de la seva llarga vida. També els va animar a no defallir mai davant les dificultats i lluites de tota mena en què, sens dubte, un dia o altre es trobarien i, probablement, més de quatre vegades. El doctor Fontserè mantenia una absoluta claredat mental, i amb veu segura va anar responnent les preguntes que se li feien. Fou una reunió molt emotiva, que va deixar un bell record, tant als assistents com al mateix doctor Fontserè.

Amb motiu de la data del centenari, Fontserè va rebre infinitat de felicitacions i d'homenatges per part d'entitats, corporacions, intel·lectuals de tota mena, del país i de fora. Allò que va resultar insòlit fou l'espectacle, que es va repetir uns quants dies, en què un carter especialment destacat pel servei de Correus, portava cada dia un sac de correspondència, que abocava dins un d'aquells coves que es feien servir anys enrera, per a posar la roba de la bugada. En pocs dies va rebre milers de cartes i de telegrams de felicitació.

Eduard Fontserè, durant els vuitanta anys llargs de treball i de servei, va haver de sofrir, massa vegades, les fuetades de les enveges, els odis i les travetes. No en farem pas cap descripció general, no val la pena. I així farem honor al doctor Fontserè, ja que sabem que la seva magnanimitat immensa sabia despreciar i perdonar aquestes baixeses. Només farem una sola excepció, per cloure aquesta anotació, descrivint l'última d'aquestes facècies. Eren els dies que el doctor Fontserè havia complert els cent anys. Tot eren felicitacions, obsequis, honors, distincions. Doncs ni en aquestes circumstàncies tan emotives i venerables, els tradicionals «mals vents de ponent», no van voler mantenir la més mínima i respectuosa calma. El Centre Excursionista de Catalunya va anunciar la seva iniciativa de col·locar una placa a l'observatori del Turó de l'Home, per recordar que aquell observatori havia estat construït per impuls del doctor Fontserè. Però el «Servicio Meteorológico Nacional» s'hi va oposar perquè la inscripció era escrita en català. La placa no fou col·locada, perquè el Centre Excursionista de Catalunya es va negar a fer-la en castellà.

L'extraordinària vàlua científica i humana del doctor Fontserè, havien creat un veritable nimbe entorn de la seva distingida personalitat. Això feia que, llevat dels detractors i envejosos que sovint l'inquietaven, tothom el considerava com un Mestre. Maria Fontserè ha tingut la gentilesa de facilitar-nos algunes anècdotes personals del seu pare, que il·lustren a bastament el que acabem de dir.

Josep Iglésies, quan s'havia trobat amb algun problema, o dificultat, o vacil·lació, de caràcter científic o del que fos, és igual, sempre demanava consell al seu sogre.

Diverses vegades, la família Gili havien explicat a Maria Fontserè, que el seu pare tenia molt cop d'ull. Quan li ensenyaven o li comentaven algun projecte d'edició, o alguna obra per publicar, després d'una estona de pensar-s'ho i mirar-s'ho, solia dir: feu-ne «tants» exemplars. I si alguna vegada, encara que poques, no l'havien cregut, resultava que, o en feien pocs, o en feien massa. És a dir, que sempre que no el creien, s'hi picaven els dits!

Maria Fontserè té una carta de l'il·lustre Joan Coromines, en la qual, entre altres coses, li diu que quan ha de començar, o de plantejar-se alguna feina important, sempre pensa: què i com m'aconsellaria que ho fes això, en Fontserè? Perquè sempre em va ésser, i ho és encara, el meu conseller, el doctor Fontserè!

També ens explica Maria Fontserè, que té una altra carta del director i propietari de l'observatori Agrícola de Veciana, senyor Guillé, en la qual hi fa aquest delicat elogi: diu que el dia que se senti desanimat o deprimat, pensarà de seguida amb l'exemple de constància i de tenacitat del doctor Fontserè, i creu de segur, que tornarà a tenir ànims de seguir endavant i de no tornar a defallir més!

Vegem una mostra més de la gran sagacitat del doctor Fontserè. Era el dia 17 de desembre del 1969. Maria es trobava aquell matí a casa dels seus pares. La seva mare li va dir que

no tenia ganes de llevar-se. Margalida Marroig, que ja hem dit que era mallorquina, li agradava molt cantar cançons de Mallorca. Estant, doncs, al llit, anava cantant cançons i, de sobte, es va aturar. Acabava de morir, així, plàcidament, a 91 anys d'edat. Maria va córrer a l'habitació on era el seu pare, i li va dir: Pare, la mare està molt malament! —Oh va dir ell, ja fa molts anys que està malament! —Sí, però és que ara ho està molt! —Ah, doncs, això vol dir que s'acaba de morir!

Recordem que Josep Iglésies ens havia dit que el doctor Fontserè, quan s'acostava la data del seu centenari, els deia tot sovint als seus familiars: volem dir que hi arribaré jo, als cent anys? És possible que hi arribi als cent anys, jo?

Doncs, sí, va arribar-hi, i amb aquella envejable claredat mental que ja hem dit. I la majoria de les visites que va rebre a casa seva per a felicitar-lo, les va atendre mantenint-se a peu dret, parlant amb tothom amb vivacitat. Això fou el zenit. Al cap de poc temps, la vista i l'oïda li anaven minvant ràpidament. Cada dia li era més difícil de llegir i d'escriure. Pel que respecta l'estat d'ànim, es produí aquella situació típica i molt freqüent, consistent en què havent assolit unes determinades o remarcables fites, el futur ja no ofereix interès, i ve la pèrdua d'entusiasme, l'abandó de tot, la manca d'interès per tot, el no valer la pena res. El seu habitual esperit anava declinant, i va venir allò que ja havia arribat a terme, que ja havia complert, que ja no havia de fer res més, etc. Així va anar llanguint aquella vitalitat i aquell entusiasme de sempre. No estava malalt de res, «només» tenia cent anys! Es pot dir que el darrer mes de la seva vida el va passar morint-se de mica en mica. La seva ment fou diàfana fins al darrer moment. Solia dir: si que costa de morir! Com és que em costa tant de morir? Finalment, el dia 18 de setembre del 1970, el doctor Fontserè finava dolçament, com ho havia fet la seva muller, feia tot just nou mesos.

Aquesta meravellosa vida d'humil saviesa, dedicada al servei de la ciència, del país, de l'erudició, de l'ensenyament, havia durat exactament cent anys, sis mesos i disset dies.

Segona Part

Hem volgut analitzar una mica, per tal de remarcar-ho, un aspecte, una faceta, de la personalitat i de l'obra del doctor Fontserè que hem notat que, en el conjunt de l'extensa documentació existent, se citen les obres, però no se'n fa cap èmfasi. Potser l'únic autor que s'hi estén una mica més és Josep Iglésies, a l'obra citada més amunt.

Ens referim a una preocupació que el doctor Fontserè manifesta ben aviat, de ben jove, i que no hauria d'abandonar mai més: la vocació d'ensenyar i de divulgar el seu mestratge a nivell d'infants, d'adolescents, d'estudiants, de treballadors. És a dir, la dedicació i els treballs adreçats al públic no precisament d'alts estudis universitaris, d'acadèmies, corporacions o societats de gran altura científica, o congressos, o convencions, o reunions d'emissions científiques, tant del país com de l'estranger. És una constant que trobem reflectida quan resseguim la llarga llista de les seves obres (prop de 180 títols).

Vet aquí la raó del títol del present escrit que, d'entrada, no ens estranyaria gens que hi poguéss haver algú que li causés una certa perplexitat, si tenim en compte que tots estem acostumats a dibuixar-nos la gran figura científica del doctor Fontserè com el meteoròleg,

el sismòleg, el vetllador de l'hora oficial de la ciutat, l'impulsor, en part, de l'Observatori Fabra, el creador del Servei Meteorològic de Catalunya, la seva gran obra, el creador de l'observatori del Turó de l'Home, i tantes i tantes coses més. I, és clar, ara hi afegim això de «mestre de minyons», i encara creiem que també cal afegir el títol de «pedagog», perquè si ens hi fixem, pedagogia vol dir «ciència o art d'ensenyar i educar els nois. Principis i regles de l'ensenyament». Veiem, doncs, que escau de ple aplicar aquesta qualificació al doctor Fontserè. N'era tant de científic, en sabia tantes de ciències que, aquesta, la d'ensenyar, per ell era una més, que dominava i exercia com les altres, «amb ciència i art!».

Per alguna cosa deuria ser que a finals del 1923, la Mancomunitat de Catalunya el va nomenar, precisament, membre tècnic del Consell de Pedagogia! Sobre les nostres afirmacions referents a les dots de pedagog del doctor Fontserè, aportem les següents i boniques paraules, dites per ell mateix en alguna ocasió, quan ja era vell: «no he estat mai un catedràtic brillant. Però sí un professor que ha estimat i prestat tota l'atenció als alumnes. He tingut la vocació d'ensenyar. Però, posant per damunt de la brillantesa d'exposició la senzillesa de la paraula, la claredat i la cordialitat. Els meus alumnes s'han sentit emparats i considerats».

Mestre de minyons! Què volem dir amb això? Volem dir que, precisament, entre els 180 noms de la bibliografia d'obres del doctor Fontserè, n'hi hem trobat 18 (si no ens n'hem descuidat cap), entre llibres, articles, parlaments i traduccions, que foren concebuts i editats per a ser útils a infants, a estudiants i a treballadors.

La primera obra que trobem, escrita ja clarament amb aquesta intenció, és la que porta per títol «Novísimos cuadros murales para instrucción de los niños», que és un text explicatiu de 20 làmines murals per a l'ensenyament de la física als nens de les escoles, publicat per Bastinos, Barcelona 1899. Resulta curiós, i a la vegada significatiu, observar que el doctor Fontserè, quan va escriure i publicar aquest mural, fou l'any abans de casar-se. Per tant, és coherent de creure que ja devia estar en fase de preparació per a crear la seva família, i devia pensar, lògicament, en uns futurs fills.

«Principios y problemas de geometría», fou una obra escrita per a ús d'artesans i d'alumnes de les escoles primàries. Té 184 pàgs. i 263 fig. Barcelona 1904.

«El idealismo del niño en la educación», va ser una conferència llegida a la sessió inaugural del curs 1904-1905, de la Societat Barcelonesa d'Amics de la Instrucció. 1905.

En aquesta llista de 18 títols que estem referint, hi trobem dues obres que no són originals del doctor Fontserè, però són traduïdes per ell. Sens dubte Fontserè deuria considerar que el contingut era prou vàlid per la finalitat que ell perseguia. Una és «Tratado elemental de mecánica aplicada», de J.A. Bocquet. Gustau Gili, editor. Barcelona 1905, i l'altra «Compendio de electricidad práctica», de H. Schoentjes. Escrit per a utilitat de maquinistes, muntadors i propietaris d'instal·lacions elèctriques. Fontserè féu la traducció d'aquesta obra, sobre la tercera edició de l'original. Gustau Gili, editor. Barcelona 1907.

Després d'aquestes dues traduccions segueix el «Primer libro de ciencia y dibujo», que és un àplec de rudiments graduats de coneixements útils acompanyats de models per a copiar a la pissarra o al paper. Té 44 pàgs. amb il·lustracions. Gustau Gili, editor. Barcelona 1909.

«Elementos de ciencias físicas y naturales», va causar un impacte extraordinari. Fou una mena de «best seller». L'any 1960 ja se n'havien fet sis edicions, incloses les dues en català que comentarem tot seguit, amb un total de prop de 500.000 exemplars. Gustau Gili, editor. Barcelona, 1911.

Trobem tot seguit «Geometría elemental». És un manual de primeres nocions de geometria per a ús de les escoles. Barcelona, 1918.

A la «Col·lecció Minerva» hi va publicar dos volumets divulgatius: «Resum de meteorologia», 30 pàgs. Barcelona, 1919, i «Resum d'astronomia», 30 pàgs. 21 gravats. Barcelona, 1919.

Essent ja soci del Centre Excursionista de Catalunya, publica en el butlletí de l'entitat de l'any 1921, el treball titulat «Meteorologia de l'excursionista». És un àplec de sis articles que apareixen cada mes, de gener a juny, amb els següents títols: «I- L'observador excursionista i el seu bagatge». «II- El baròmetre». «III- El termòmetre». «IV- La brúixola». «V- Procediments d'orientació sense brúixola». «VI- La temperatura de l'aire, de la terra i de l'aigua». No hi ha cap mena de gravat ni de fotografia.

L'obra que trobem seguidament és l'«Atlas elemental de núvols». Publicat a utilitat dels observadors de la xarxa meteorològica catalana. Conté un pròleg del general E. Delcambre, president de la Comissió Internacional per a l'estudi dels núvols. Hi ha 48 pàgs. de text explicatiu, 30 planxes i 15 gravats a dos colors. Gustau Gili, editor. Barcelona, 1925. L'obra obté una ressonància internacional extraordinària. Se'n féu de seguida una traducció francesa a càrrec de Ph. Wehrlé. L'any següent, el setembre del 1926, l'obra va ser presentada al Congrés Meteorològic Internacional celebrat a Viena. Va causar sensació i va merèixer grans elogis. Aquest Atlas fou la base per a les quatre edicions en extracte de l'«Atlas Internacional de Núvols i dels Estats del Cel», editades en anglès, alemany, francès i català, per complir l'acord unànim de la Conferència de Directors de Serveis Meteorològics que havia tingut lloc a Copenhaguen, el setembre del 1929. L'edició fou patrocinada per Rafael Patxot i Jubert. Encara, amb el mateix títol, l'any 1935, es féu l'edició oficial en català, aquesta vegada no extractada, sinó, l'obra completa.

Artur Martorell i Bisbal, l'il·lustre pedagog, fa una versió catalana de «Elementos de Ciencias Físicas y Naturales», que apareix amb el nom de «Elements de Ciències Físiques i Naturals», de la mà de Gustau Gili, editor. Barcelona, 1932. S'acaba ben aviat, i es fa una segona edició que apareix el 1935.

En plena guerra 1936-1939 surt al carrer «Elements de Geografia», en el qual col·labora Josep Iglésies. Té 330 pàgs. i 143 gravats. Gustau Gili, editor. Barcelona, 1938.

«Elementos de Meteorología», que té 538 pàgs. i 27 làmines, l'edita Gustau Gili. Barcelona, 1943.

«Meteorologia de l'excursionista», epítom de coneixements indispensables. Conté 101 pàgs. de text i gravats, i 12 fotos de núvols. És un manual molt més treballat i desenvolupat que els sis articles publicats al butlletí del C.E.C. l'any 1921. El doctor Fontserè redacta aquest compendi als seus 90 anys d'edat. És una publicació del Centre Excursionista de Catalunya. Barcelona, 1961.

Amb aquesta obra, el doctor Fontserè acaba la seva tasca de divulgació de les seves ciències, en aquell nivell no universitari i no acadèmic que acabem d'inventariar amb l'anàlisi precedent. És l'obra que fa disset de la llista de divuit que hem dit al començament. Ens resta, doncs, comentar l'obra que nosaltres li hem donat convencionalment el número divuit.

Tractant-se del doctor Fontserè, és una obra singular, diferent de totes les altres. Sens dubte, és l'única obra no científica eixida de la ment de l'il·lustre científic. Es tracta d'un aplec d'escrits, que en principi pensava titular «cartes als estudiants», i que desitjava fer-ne una quarantena. N'escrigué nou, més un apèndix. Tenia 96 anys quan escrigué aquests textos, ja en ple declivi de la seva vida. Conservava el cap clar, però la vista i l'oïda, sobretot la vista, havien minvat extremadament. Se li feia molt difícil escriure, és clar, també llegir allò que ell mateix acabava d'escriure. Un parell d'anys més tard, encara hi va afegir, ajudat dels familiars, un curt article titulat «primera endreça i segona endreça». En el temps que ho va escriure, 1966 i 1968, no hauria estat possible de publicar-ho. Fou després, l'any 1977, que els seus familiars Josep Iglésies i Maria Fontserè, van ordenar els originals, és a dir, les dues endreces, les nou cartes i l'apèndix, tot plegat precedit d'unes ratlles preliminars de Josep Iglésies, i sota el títol definitiu de «Dos mots de comiat als estudiants catalans». Ho publicà la Fundació Salvador Vives i Casajuana, en el volum LII de les seves publicacions.

Llevat de les dues endreces, que les va dictar en condicions de salut ja molt precàries, el text de les nou cartes i l'apèndix, escrits encara amb una envejable clarividència i emotivitat, irradien optimisme i confiança en la joventut, ensems que una decidida esperança en la Universitat del futur.

Després d'una repetida lectura d'aquests escrits, hem cregut descobrir un Fontserè insòlit. Dins la nostra modesta perceptivitat, ens ha semblat que per damunt d'aquestes cartes hi planava la fina sensibilitat d'un exquisit humanista. Hi veiem un doctor Fontserè moralista, pedagog, filòsof. Fins i tot polític, no de conveniències, sinó polític en el sentit més noble i digne del mot. Sembla com si la rectitud, la sobrietat i la noblesa que havien presidit tota la seva vida, i els afanyos de ser útil i de fer servei, s'haguessin vessat en aquestes cartes.

No és estrany que Josep Iglésies qualifiqués aquests escrits com el testament espiritual del doctor Fontserè. Gosem afegir que són com un testament magistral! Com una lliçó MESTRA d'un veritable MESTRE!

Amb aquests «mots» adreçats als estudiants, Fontserè clou el cicle d'aquestes divuit obres que acabem de resseguir, elaborades amb aquella intencionalitat tan peculiar que hem destacat més amunt. I amb això se'ns acaba de dibuixar aquest perfil humà tan particular, tan específic, del doctor Fontserè.

Eduard Fontserè i Riba fou el savi que va estimar tot i tothom. Va estimar els infants, l'escola primària, els adolescents, l'escola secundària, els estudiants universitaris i d'altres escoles superiors, els treballadores i gent d'oficis i de pagesia.

A més d'estimar els seus múltiples treballs científics, estimava també tota mena de treball responsable i ben fet, i en va donar l'exemple amb el seu treball diari, mantingut durant els seixanta-cinc anys darrers de la seva vida, a l'editorial Gustau Gili. Va estimar la família, els amics, l'escola, la universitat, la llengua, el país. Fontserè ho va estimar tot!

Breu Bibliografia sobre Eduard Fontserè

- «EDUARD FONTSERÈ. RELACIÓ DE FETS». Josep Iglésies. Fundació Salvador Vives i Casajuana. Vol. 81. Editorial Rafael Dalmau. Barcelona, 1983.
- «EDUARD FONTSERÈ I RIBA. ESBÓS BIOGRÀFIC». Josep Iglésies. Miscel·lània Eduard Fontserè. Editorial Gustau Gili, S.A. Barcelona, 1960.
- «ELS QUARANTA ANYS DE LA SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA». Josep Iglésies. «Treballs de la Societat Catalana de Geografia». núm. 19.
- «FONTSERÈ i RIBA, EDUARD». Gran Enciclopèdia Catalana.
- «FONTSERÈ i RIBA, EDUARD». Diccionari biogràfic Albertí.
- «ARXIU FAMILIAR». Maria Fontserè, Vda. Iglésies.
- «DOS MOTS DE COMIAT ALS ESTUDIANTS CATALANS». Eduard Fontserè. Prefaci de Josep Iglésies. 72 pàgs., 2 gravats. Fundació Salvador Vives i Casajuana. Barcelona, 1977.